

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

Кафедра теорії та історії держави і права

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
з навчальної дисципліни «Філософія права»
обов'язкових компонент освітньої програми
третього (освітньо-наукового/освітньо-творчого) рівня вищої освіти**

053 Психологія

Кам'янець-Подільський 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри теорії та історії держави і права ХНУВС
(протокол від 12.08.2024 № 1).

Розробники:

1. Професор кафедри теорії та історії держави і права ХНУВС, доктор юридичних наук, професор Кириченко В. Є.
2. Професор кафедри теорії та історії держави і права ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент Головка Б. Г.

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Гавриленко О. А.
2. Завідувачка кафедри конституційного і міжнародного права та прав людини Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Гудзь Т. І.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
1.1. 1. Денна форма навчання

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	Вид контролю
Семестр № I							
ТЕМА № 1. Філософія права: предмет, завдання та функції.	9	2	2	0	0	5	
ТЕМА № 2. Методологія філософії права.	9	2	4	0	0	3	
ТЕМА № 3. Історичні типи праворозуміння. Генеза та розвиток основних філософсько-правових концепцій.	27	8	8	0	0	11	
ТЕМА № 4. Гносеологічні аспекти права.	9	2	2	0	0	5	
ТЕМА № 5. Онтологія права.	9	2	2	0	0	5	
ТЕМА № 6. Антропологія права.	9	2	2	0	0	5	
ТЕМА № 7. Аксиологія права.	9	2	2	0	0	5	
ТЕМА № 8. Феноменологічний підхід до права.	9	2	2	0	0	5	
Всього	90	22	24	0	0	44	екзамен

4.1.2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
(заочна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни	
	Всього	з них:

		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	Вид контролю
Семестр № I							
ТЕМА № 1. Філософія права: предмет, завдання та функції.	12	2	0	0	0	10	
ТЕМА № 2. Методологія філософії права.	8	2	2	0	0	4	
ТЕМА № 3. Історичні типи праворозуміння. Генеза та розвиток основних філософсько-правових концепцій.	12	2	2	0	0	10	
ТЕМА № 4. Гносеологічні аспекти права.	12	0	2	0	0	10	
ТЕМА № 5. Онтологія права.	12	2	2	0	0	8	
ТЕМА № 6. Антропологія права.	12	0	2	0	0	10	
ТЕМА № 7. Аксіологія права.	12	0	0	2	0	10	
ТЕМА № 8. Феноменологічний підхід до права.	10	0	0	0	0	10	
Всього	90	8	10	0	0	72	екзамен

2. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема № 1: Філософія права: предмет, завдання та функції.

Семінарське заняття: Філософія права: предмет, завдання та функції.

Навчальна мета заняття: засвоїти предмет, функції, структуру філософії права як навчальної дисципліни; з'ясувати та проаналізувати сутність і особливості філософського підходу до права, визначити місце філософії права у системі наук.

Кількість годин 2 години.

Навчальні питання:

1. Філософія права як наука та навчальна дисципліна;
2. Проблеми філософського підходу до права;
3. Філософське осмислення та наукове пізнання права: відмінність предмета і методу. Філософсько-правова рефлексія;
4. Структура філософії права;
5. Філософія права у системі наук, її основні питання і функції.

Ключові поняття: «предмет філософії права», «філософія права як наука», «філософія права як навчальна дисципліна», «функції філософії права», «методологія права», «типи праворозуміння», «об'єктивізм», «суб'єктивізм», «інтерсуб'єктивізм».

Методичні вказівки до питань теми:

Під час відповіді на перше питання слухач повинен проаналізувати процес виникнення та розвитку філософії права як науки та навчальної дисципліни. Розкрити обґрунтування необхідності існування філософії права (а саме: історичне обґрунтування необхідності філософії права, актуальне обґрунтування необхідності філософії права). Виокремити та проаналізувати особливості філософії права як науки та філософії права як навчальної дисципліни. Сформулювати визначення поняття «філософія права».

Грунтовна та повна відповідь на друге питання вимагає від слухача характеристики предмета філософії права як науки та навчальної дисципліни, виокремлення особливостей предмету філософії права та їх аналіз, окреслення основних завдань філософії права.

Під час відповіді на третє питання слухачеві слід розкрити сутність методології права та її рівні. Сформулювати та розкрити зміст поняття «методологія права». Розуміти особливості наукового підходу, філософського підходу, філософсько-правового підходу до розуміння сутності методології права. Звернути увагу на рівні методології пізнання права.

При відповіді на четверте питання слухачу необхідно розкрити відмінності між філософським осмисленням та його науковим пізнанням, розкрити зміст поняття філософсько-правова рефлексія.

У межах відповіді на п'яте питання слухачу необхідно дати визначення поняттю «структура філософії права», виокремити та проаналізувати основні структурні елементи даної навчальної дисципліни.

Відповідь на шосте питання вимагає вміння від слухача визначати місце філософії права у системі філософії та юриспруденції, вміти сформулювати та розкрити основні питання філософії права, виокремити та проаналізувати основні функції філософії права.

Питання цільових виступів:

1. Проблеми визначення предмету філософії права;
2. Функції філософії права;
3. Структура філософії права.

Література:

Основна:

1. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків : Панов, 2015. 256 с.
2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с.
3. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука.

- Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.
4. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
  5. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 192 с.
  7. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін. Харків : Право, 2014. 208 с.

Додаткова:

1. G.Harris. Legal Philosophies. L: Butterworth, 1980.
2. Luijpen W.A. Phenomenology of Natural Law. Pittsburg: Duquesne University Press, 1968.
3. Jenny Teichman, Katherine C. Evans Philosophy: A Beginner's Guide / Second Edition. Blackwell Oxford UK & Cambridge USA, 1995.
4. Шкода В. В. Вступ до правової філософії. Х.: Фоліо, 1997. – 223 с.
5. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу: Пер. з нім. Л.А. Ситниченко, М.Д. Култаєвої. К.: Альтерпрес, 2003. – 264 с.

Тема № 2. Методологія філософії права.

Семінарське заняття: Методологія філософії права.

Навчальна мета заняття: опанувати поняття «методологія права», «методологічні рівні», «філософський методологічний рівень», «загальнонауковий методологічний рівень», «спеціальнонауковий методологічний рівень», розуміти сутність діалектичного та синергетичного підходів, герменевтики.

Кількість годин 2 години.

Навчальні питання:

1. Сутність методології права та її рівні.
2. Філософський методологічний рівень:
  - діалектика;
  - синергетика;
  - герменевтика;

Ключові поняття: «методологія права», «типи праворозуміння», «об'єктивізм», «суб'єктивізм», «інтерсуб'єктивізм».

Методичні вказівки до питань теми:

Під час відповіді на перше питання слухачеві слід розкрити сутність методології права та її рівні. Сформулювати та розкрити зміст поняття «методологія права». Розуміти особливості наукового підходу, філософського підходу, філософсько-правового підходу до розуміння сутності методології права. Звернути увагу на рівні методології пізнання права.

У процесі відповіді на друге питання слухач має розкрити основний зміст

філософського методологічного рівня. Вміти виокремити та проаналізувати основні характерні риси філософського пізнання. Окреслити діалектичний метод пізнання, сформулювати його сутність та основні закони. Схарактеризувати сутність синергетичного методу пізнання.

Пояснити сутність загальнонаукового методологічного рівня. Дати загальну характеристику загально наукових методів пізнання: дескриптивного, аналізу та синтезу, дедуктивного та індуктивного, герменевтичного.

При висвітленні спеціально наукового методологічного рівня, дати його визначення та пояснити сутність його виокремлення. Пояснити можливість наявності особливих методів наукового пізнання.

Питання цільових виступів:

1. Методологія філософії права;
2. Правовий позитивізм;
3. Природно-правовий тип праворозуміння;
4. Загальна характеристика способів обґрунтування права.

Література:

Основна:

1. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків : Панов, 2015. 256 с.
2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с.
3. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.
4. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
5. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 192 с.
7. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін. Харків : Право, 2014. 208 с.

Додаткова:

1. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.
2. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення [Текст] : монографія / за ред. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 350 с.
3. Кислюк, К.В. Філософія : модульний курс : навч. посіб. для ВНЗ : Рекомендовано МОН України. Х. : Торсінг плюс. 2009. 416 с.
4. Методологія в праві: монографія / [І.Безклубий, І.Гриценко, М.Козюбра та ін.]; за заг. ред. І.Безклубого. Київ, Грамота, 2017. 658 с.

5. Данільян О. Г. Соціальні протиріччя у посттоталітарних системах: методологія дослідження та розв'язання. Х., 1998.
6. Бачинін В.А., Панов М.І. Філософія права: Підруч. для юрид. спец. вищих навч. закладів освіти. К.: Ін Юре, 2002. 472 с.
7. Козловський А.А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права. Чернівці : Рута, 1999. 295 с.
8. Кузнєцов В.І. Філософія права. Історія та сучасність: Навч. посіб. К.: ВД Стилос: ПЦ Фоліант, 2003. 382 с.
9. Рабінович П.М. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: сучасні тенденції. Бюл. М-ва юстиції України. 2003. № 1.
10. Максимов С. Природно-правове мислення. Вісник Академії правових наук України. 2001. № 4 (27).
11. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. Проблеми філософії права. К.; Чернівці: Рута, 2003. Т. I.

Тема № 2. Методологія філософії права.

Семінарське заняття: Методологія філософії права: загальнонауковий та спеціальний рівні.

Навчальна мета заняття: опанувати поняття «методологія права», «методологічні рівні», «філософський методологічний рівень», «загальнонауковий методологічний рівень», «спеціальнонауковий методологічний рівень», розуміти сутність діалектичного та синергетичного підходів, герменевтики.

Кількість годин 2 години.

Навчальні питання:

1. Загальнонауковий методологічний рівень.
2. Спеціальнонауковий методологічний рівень.

Ключові поняття: «методологія права», «типи праворозуміння», «об'єктивізм», «суб'єктивізм», «інтерсуб'єктивізм».

Методичні вказівки до питань теми:

Під час відповіді на перше питання слухачеві слід розкрити сутність методології права та її рівні. Сформулювати та розкрити зміст поняття «методологія права». Розуміти особливості наукового підходу, філософського підходу, філософсько-правового підходу до розуміння сутності методології права. Звернути увагу на рівні методології пізнання права.

У процесі відповіді на друге питання слухач має розкрити основний зміст філософського методологічного рівня. Вміти виокремити та проаналізувати основні характерні риси філософського пізнання. Окреслити діалектичний метод пізнання, сформулювати його сутність та основні закони. Схарактеризувати сутність синергетичного методу пізнання.

Пояснити сутність загальнонаукового методологічного рівня. Дати

загальну характеристику загально наукових методів пізнання: дескриптивного, аналізу та синтезу, дедуктивного та індуктивного, герменевтичного.

При висвітленні спеціально наукового методологічного рівня, дати його визначення та пояснити сутність його виокремлення. Пояснити можливість наявності особливих методів наукового пізнання.

Питання цільових виступів:

2. Методологія філософії права;
5. Правовий позитивізм;
6. Природно-правовий тип праворозуміння;
7. Загальна характеристика способів обґрунтування права.

Література:

Основна:

1. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків : Панов, 2015. 256 с.
2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с.
3. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.
4. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
5. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 192 с.
7. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін. Харків : Право, 2014. 208 с.

Додаткова:

12. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.
13. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення [Текст] : монографія / за ред. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 350 с.
14. Кислюк, К.В. Філософія : модульний курс : навч. посіб. для ВНЗ : Рекомендовано МОН України. Х. : Торсінг плюс. 2009. 416 с.
15. Методологія в праві: монографія / [І.Безклубий, І.Гриценко, М.Козюбра та ін.]; за заг. ред.. І.Безклубого. Київ, Грамота, 2017. 658 с.
16. Данильян О. Г. Соціальні протиріччя у посттоталітарних системах: методологія дослідження та розв'язання. Х., 1998.
17. Бачинін В.А., Панов М.І. Філософія права: Підруч. для юрид. спец. вищих навч. закладів освіти. К.: Ін Юре, 2002. 472 с.
18. Козловський А.А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права. Чернівці :

- Рута, 1999. 295 с.
19. Кузнєцов В.І. Філософія права. Історія та сучасність: Навч. посіб. К.: ВД Стилос: ПЦ Фоліант, 2003. 382 с.
  20. Рабінович П.М. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: сучасні тенденції. Бюл. М-ва юстиції України. 2003. № 1.
  21. Максимов С. Природно-правове мислення. Вісник Академії правових наук України. 2001. № 4 (27).
  22. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. Проблеми філософії права. К.; Чернівці: Рута, 2003. Т. I.

Тема № 3. Історичні типи праворозуміння. Генеза та розвиток основних філософсько-правових концепцій.

Семінарське заняття: Філософсько-правові вчення Стародавнього світу.

Навчальна мета заняття: визначити та охарактеризувати історичні етапи виникнення та формування філософсько-правової думки Стародавнього світу. Визначити та охарактеризувати історичні етапи переходу від міфологічного до раціоналістичного сприйняття права у Стародавній Греції.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Формування перших уявлень про державу і право на Стародавньому Сході. Розуміння права у Стародавньому Єгипті та Межиріччі.
2. Ведична філософія у Стародавній Індії та її підходи до відносин між людьми та їх упорядкованості.
3. Етична філософія права у Стародавньому Китаї (даосизм, конфуціанство). Осібна течія легізму в давньокитайській філософії.
4. Загальна характеристика філософсько-правової думки Стародавньої Греції.
5. Філософсько-правова думка раннього періоду (IX–VI ст.ст. до н.е.).
6. Період розквіту давньогрецької філософсько-правової думки (V - перша половина IV в. до н. е.).
7. Філософсько-правова думка періоду еллінізму (друга половина IV–II в. до н. е.).

Методичні вказівки до питань теми: У першому питанні необхідно звернути увагу на те, що державно-правова думка Стародавнього Сходу хронологічно найбільш віддалена від сучасності. Більшість державних утворень давнини, у межах існування яких вона формувалася, давно зникли з історичної арени, припинили своє існування. Разом із тим, у двох азійських цивілізаціях – китайській та індійській – мала місце безперервність розвитку. Щодо Стародавнього Єгипту та держав Стародавнього Межиріччя важко говорити про політико-правові вчення як такі, адже на тому етапі усвідомлення людьми

державно-правових явищ лише зароджувалося. Безумовно, про філософсько-правові вчення як цілісність поглядів, слід говорити лише у більшій мірі щодо Стародавнього Китаю й у меншій – Стародавньої Індії.

Звернення до вивчення філософсько-правової думки Стародавнього Єгипту, Межиріччя, а згодом Стародавнього Китаю та Стародавньої Індії надасть можливість, з одного боку, знайти найбільш ранню, початкову точку генезису юридичного мислення людства, а з іншого – виявити закономірності в процесі розвитку пізнання людьми держави і права, дослідити механізм осмислення державно-правових явищ у вигляді певних ідей, а згодом – втілення цих ідей у державно-правовій практиці.

Розкриваючи друге питання слід визначити та проаналізувати джерела права Стародавньої Індії: веді, дхармашастри - Закони Ману, Яджнавальк'ї (Книга мудреця Яджнавальк'ї), Артхашастру (Наука про політику). Охарактеризувати періоди розвитку філософсько-правових вчень Стародавньої Індії - ведійський та епічний період; епоси «Рамаяна» і «Махабхарата», «Бхагавадгіті». Звернути увагу на напрями розвитку політико-правових вчень Стародавньої Індії - ортодоксальний та неортодоксальний.

У межах третього питання потрібно розкрити філософсько-правові погляди родоначальників філософії права Стародавнього Китаю. З'ясувати сутність таких філософських напрямів як конфуціанство, легізм, даосизм і моїзм. Особливу увагу слід звернути на філософсько-правові погляди Конфуція у п'яти конфуціанських канонічних книгах «У-цзін».

Стародавня Греція дала видатні взірці науки і мистецтва, створила першу в історії демократичну державу. Розкриваючи перше питання необхідно провести загальну характеристику особливостей виникнення та розвитку філософсько-правових поглядів в Стародавньої Греції, враховуючи те, що формування і розвиток уявлень про державу та право пройшли три періоди. Насамперед, ранній період (IX-VI вв. до н.е.), повз в'язаний з часом виникнення давньогрецької державності. У цей період спостерігається помітна раціоналізація філософсько-правових представлень (у творчості Гомера, Гесіода й особливо - знаменитих “семи мудреців”) і формується філософський підхід до проблем держави і права (Пифагор і піфагорійці, Геракліт). Другий період (V-перша половина IV ст. до н.е.) - це час розквіту давньогрецької філософської і філософсько-правової думки, що знайшли своє вираження у вченнях Демокріта, софістів, Сократа, Платона й Аристотеля. Третій період (друга половина IV-II ст. до н.е.) - період еллінізму, час занепаду давньогрецької державності, підпадання грецьких полісів під владу спершу Македонії, а потім і Риму. Погляди цього періоду представлені у вченнях Епікура, стоїків і Полібія, з ними також слід ознайомитись.

У другому питанні слід розкрити філософсько-правову думку раннього періоду, а саме IX-VI століття до н.е., а саме те, що древні міфи вже в орфічній поезії, а потім усе більш чітко в поемах Гомера і Гесіода втрачають свій сакральний характер і починають піддаватися етичній і філософсько-правовій інтерпретації. Їх погляди одержують подальший розвиток у творчості так званих семи мудреців Древньої Греції (VII-VI ст. до н.е.). До них звичайно зараховувалися Фалес, Пітак, Періандр, Біант, Солоній, Клеобул і Хілон. До

числа “семи мудреців” відносився і Солон. З ідеєю необхідності перетворення суспільних і філософсько-правових порядків на філософських основах у VI-V вв. до н.е. виступили Піфагор, піфагорійці (Архіт, Лізис, Філолай і ін.), Геракліт. Критикуючи демократію, вони обґрунтовували аристократичні ідеали правління “кращих” - розумової і моральної еліти. Слід звернути увагу на те, що, визначальну роль у всьому світогляді піфагорійців, що носили багато в чому містичний характер, грало їхнє вчення про числа.

Висвітлюючи третє питання слід врахувати те, що розвитку філософсько-правової думки в V ст. значною мірою сприяло поглиблення філософського і соціального аналізу проблем суспільства, держави, політики і права. У Демокріта зустрічається одна з перших спроб розглянути виникнення і становлення людини, людського роду і суспільства як частини природного процесу світового розвитку. Залучення філософсько-правової теми в коло широкого обговорення пов'язано з іменами софістів, що виступили в V ст. до н.е. в умовах зміцнення і розквіту античної демократії. Софісти не складали якоїсь єдиної школи і розвивали різні філософські, філософські і правові погляди. Вже в стародавності розрізняли два покоління софістів: старших (Протагор, Горгій, Продік, Гіппій, Антифонт і ін.) і молодших (Фрасімах, Каллікл, Лікофрон і ін.) софістів. Принциповим критиком софістів був Сократ - одна з найцікавіших і найпопулярніших фігур у духовній історії людства. Вчення Сократа, його життя і смерть не тільки зробили велике враження на його сучасників і учнів, але і вплинули на всю наступну історію філософської і філософської думки. Вплив Сократа позначається в таких вищих досягненнях грецької філософсько-правової думки, як філософська філософія Платона і філософська наука Аристотеля, яким також слід приділити увагу рамках третього питання.

При підготовці до четвертого питання важливо вказати, що криза давньогрецької державності чітко проявився у вченнях про державу і право елліністичного періоду. В останній третині IV в. до н.е. грецькі поліси утрачають свою незалежність і підпадають спочатку під владу Македонії, а потім Риму. Походи Олександра Македонського поклали початок еллінізації Сходу і формуванню елліністичних монархій. У середині II в. до н.е. сама Македонія перетворюється в провінцію Рима. Філософсько-правову думку цього періоду слід розкривати через аналіз та характеристику вчень Епікура, стоїків і Полібія.

Питання цільових виступів:

1. Релігія як першеджерело філософсько-правових ідей.
2. Утворення держави у Стародавньому Китаї.
4. Філософсько-правова думка Стародавнього Китаю у п'яти конфуціанських канонічних книгах «У-цзін».
5. Особливості філософсько-правової думки Стародавньої Індії у «Законах Ману».
6. Гомер про справедливість та звичай, звичаєве право у поемах «Іліада», «Одіссея».
7. Гесіод у поемі «Теогонія». «Труди і дні» про ідею права, справедливості.
8. Геракліт та його діалектика і право розуміння.
9. Піфагор та справедливі закони.

10. Вчення Демокріта про закони.

Література:

Основна:

1. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків : Панов, 2015. 256 с.
2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с.
3. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.
4. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
5. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 192 с.
7. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін. Харків : Право, 2014. 208 с.

Додаткова:

1. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник за заг. ред.. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; Харків: Майдан, 2020. 618 с.
2. Історія вчень про право і державу : хрестоматія [для юрид. вузів і ф-тів], уклад., заг. ред. Г. Г. Демиденко. 2-е вид. допов. і змін. Харків : Легас, 2002. 123 с.
3. Костицький М. В. Історія філософії права Стародавнього Сходу. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1-2. С. 81-96.
4. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 312 с.
5. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. 252 с.
6. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб.: у 2 т. за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 1. 504 с.
7. Вовк В. М. Римське право і сучасне європейське право «Порівняльно-правові дослідження» : українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. 2009. №.2. С. 14-19.
8. Вовк В. М. Бівалентність римської правової дійсності. Монографія. Полтава : Вид-во «Полтавський літератор», 2011. 352 с.
9. Меленко С. Г. Давньогрецькі витоки української філософсько-правової думки : монографія. Чернівці : Технодрук, 2013. 432 с.
10. Кузьменко В.В. Теоретичні основи соціальних наукових проєктів античності : навч. посіб. / В.В. Кузьменко, В.А. Боняк, І.О. Сердюк ; ред. В.В. Кузьменко. Дніпро : ДДУВС, 2020. 96 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5180>
11. Дзобань О.П., Гайдашук К.В. Філософсько-правові аспекти творчості Нікколо Макіавеллі. *Право і безпека*. 2006. Т. 5. № 4. С. 15–19.

12. Дзьобань О.П., Разметаєва Ю.С. Проблема індивідуальної та колективної безпеки у творчості Томаса Гоббса та Іммануїла Канта (філософсько-правовий аспект). *Проблеми філософії права*. К.-Чернівці: Рута, 2005. Т. III. № 1–2. С. 368–373.
13. Костенко О. Б. Розуміння взаємозв'язку держави і громадянського суспільства Г.В.Ф. Гегелем (франкфуртський період творчості) // Вісник. Юрид. науки. К.: Київ. державний ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 1998. Вип. 35. С. 23–27.
14. Кравченко Ю. Ф. Ідея права у Г.Гегеля // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Х.: Нац. Ун-т внутр. справ, 2001. Вип. 16. С. 107–113.
15. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу: Пер. з нім. Л.А. Ситниченко, М.Д. Култаєвої. К.: Альтерпрес, 2003. 264 с.
16. Кельзен Г. Чисте правознавство: Пер. з нім. О. Мокровольського. К.: Юніверс, 2004. 496 с.
17. Радбрух Г. Людина в праві. *Проблеми філософії права*. К.-Чернівці, 2004. Т. 2. С. 71-82.
18. Рикер П. Торжество языка над насилием. Герменевтический подход к философии права. *Вопр. философии*. 1996. № 4. С. 27–36.
19. Ролс Дж. Теорія справедливості: Пер. з англ. О. Мокровольського. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.
20. Харт Х.Л.А. Концепція права: Пер. з англ. Н. Комарова. К.: Сфера, 1998. 236 с.

Тема № 3. Історичні типи праворозуміння. Генеза та розвиток основних філософсько-правових концепцій.

Семінарське заняття: Особливості філософсько-правової думки в епоху Середньовіччя.

Навчальна мета заняття: з'ясувати особливості філософсько-правової думки в епоху Середньовіччя. Розкрити особливості розвитку філософсько-правової думки в епоху Відродження та Реформації та загальні риси зародження державно-правової думки Нового часу.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Основні риси філософсько-правової думки західноєвропейського середньовічного суспільства.
2. Філософсько-правові погляди А. Августина.
3. Вчення Т. Аквінського про державу і право.
4. Формування та розвиток мусульманської правової думки.
5. Філософсько-правові погляди про сутність законів і форми держави М. Падуанського. Філософсько-правові вчення Н. Макіавеллі.
6. Вчення Ж. Бодена про державу. Теорія державного суверенітету.
7. Формування утопічної течії у філософії права: Т. Мор, Т. Кампанелла.
8. Реформаційні огляди пна право і державу М. Лютера та Ж. Кальвіна. Тираноборчі ідеї щодо держави і права Е. Ла Боезі.

9. Зародження державно-правової думки Нового часу.

Методичні вказівки до питань теми: Розкриваючи перше питання слід виходити із того, що визначальними для характеристики середньовічного світогляду стають такі ознаки: релігійність як основа світорозуміння і способу життя, теоцентризм; поєднання в людині двох полярних сутностей – богоподібності і гріховності; символічність світогляду, прагнення досягнути «таємні писмена» природи і суспільства; прагнення до універсальності, всеєдності світу; чітка ієрархічність, що пронизувала усі сфери земного і небесного життя.

Друге питання присвячено найбільш видатному представнику патристики (вчень отців церкви) Гіппонському (Північна Африка) єпископу Аврелію Августину, який був канонізований християнською церквою і відомий у православ'ї під ім'ям Августин Блаженний. При розгляді питання, слід звернути увагу, що Августин залишався головним авторитетом серед християнських теологів аж до XIII ст., коли розпочалася діяльність Томи Аквінського. Його вчення стало основним ідеологічним підґрунтям у середньовічній боротьбі римо-католицької церкви з європейськими світськими державами за зверхність.

У третьому питанні потрібно враховувати, що Тома (Фома) Аквінський був мислителем, що розпочав спробу систематизувати християнські ідеї, звести їх у єдине, несуперечливе ціле. Вивчення головної праці Аквінського «Сума теології» дозволить детально ознайомитися із вченням про державу і право на думку мислителя.

Внаслідок виникнення і розповсюдження ісламу склалася не лише нова й вельми територіально поширена цивілізація, а й зовсім новий, відмінний від усіх тогочасних тип правової системи. Відповідним чином сформувався і оригінальний ісламська державно-правова думка, склалися вчення про державу і право. При підготовці до четвертого питання слід враховувати, що становлення мусульманського права зайняв кілька століть (VII-X ст.) і проходив в умовах формування ранньофеодального ладу. Окремо слід зупинитися на характеристиці джерел мусульманського права: коран, сунна, іджма - загальне (єдине) думка авторитетних правознавців ісламу, кияс.

В межах відповіді на перше питання необхідно зважати на те, що винятково яскравою особистістю в історії державно-правової думки раннього Відродження став Марсілій Падуанський. Також слід враховувати, що на зміну епосі Середньовіччя прийшла епоха Відродження, яка характеризується, початком революційної переоцінки релігійно-політичних цінностей, покликані забезпечити буржуазії ідеологічне, політичне, правове та економічне панування в суспільстві. В зв'язку із цим, основні особливості філософсько-правових поглядів епохи Відродження та Реформації віддзеркалюють праці Нікколо Макіавеллі, а саме: «Історія Флоренції», «Розмірковування про першу декаду Тита Лівія» та «Государ» (інколи ця назва перекладається як «Князь» або «Державець»). У межах розгляду даного питання, необхідно більш детально ознайомитися з його працею «Державець» та зробити висновок про історичне значення філософсько-правового вчення Н. Макіавеллі.

У відповіді на друге питання слід звернути увагу, що на схилі епохи

Відродження створив власну державно-правову теорію французький мислитель Жан Боден. Основною його працею, на яку слід розглянути більш детально, став об'ємний трактат «Шість книг про республіку». Республіка тут розглянута як держава взагалі, у римському розумінні (спільна справа). Крім цього, слід звернути увагу на те, що Ж. Боден створив теорію державного суверенітету та одним із перших в історії зробив спробу розробити теорію громадянства. Вчення Ж. Бодена багато в чому стало зв'язуючим містком між політико-правовою думкою Середньовіччя та Нового часу.

Останній період Відродження в Європі став часом виникнення перших після античних часів соціалістичних утопій. У епоху Відродження з'явилися вчення, які ставили за мету визначити основи і охарактеризувати майбутнє справедливе суспільство, втілити одвічну мрію соціальних низів про загальну тотальну рівність, відсутність поділу на багатих і бідних, сильних і слабких. Коріння їх тягнуться до моделі ідеальної держави Платона. Серед таких праць, з якими слід ознайомитись у четвертому питанні, це утопічні філософсько-правові вчення Томаса Мора та Томазо. Кампанелли.

Відповідь на четверте питання необхідно розпочати з аналізу загальних рис формування філософсько-правової думки періоду Реформації. Розпочати з того, що Реформація (латинською перетворення, виправлення) - антифеодальний і антикатолицький рух, який охопив більшість країн Західної та Центральної Європи. Він був виразом загальної назрілої потреби пристосування релігії до завдань утвердження нових буржуазних порядків, і водночас створення ідеологічної платформи для подальшого розвитку суспільних відносин. В реформаційному русі простежувалось три основні течії: поміркована; радикально-буржуазна та селянсько-плебейська. Перша з них отримала назву лютеранства. Саме з дій її ідейного лідера і очільника Мартіна Лютера й розпочалася власне Реформація. В основному погляди М. Лютера на право і державу слід розглянути через призму його праці «Про світську владу. В якій мірі їй належить підкорятися». Далі необхідно розкрити зміст філософсько-правових поглядів представника радикально-буржуазної течії у Реформації, французького богослова і церковного реформатора Жан Кальвіна. Незважаючи на те, що не з нього розпочалися реформаційні події, саме він став найпопулярнішим лідером, а його віровчення - кальвінізм - найпоширенішим у протестантизмі. Основна праця Кальвіна, з якою слід ознайомитись, це «Настанова в християнській вірі». Серед всіх течій протестантизму, кальвінізм був найбільш нетерпимим до інакомислення.

Також необхідно розглянути філософсько-правові погляди найбільш видатного серед монархомахів, філософа і письменника, юриста за освітою Етьєн де Ла Боесі. Ще у студентські роки він написав трактат «Розмірковування про добровільне рабство», в якому стверджував, що тиранія суперечить природі, свободі й рівності людей. За допомогою аналізу цієї праці, слід сформулювати тираноборчі ідеї, які висвітлював Е. Ла Боесі.

З середини XVII ст. в історії людства, права і держави розпочалася нова епоха, яка так і залишалася з назвою Новий час. Вміщення аналізу державно-правових поглядів нідерландських мислителів XVII ст., які відіграли своїм

добробком видатну роль у подальшому розвитку світової державно-правової думки, у даний розділ має такі самі резони, як і традиційне віднесення їх до історії політичних і правових учень Нового часу. Розкриваючи четверте питання, слід звернути увагу, що сама нідерландська антифеодальна революція пройшла під гаслами Реформації, у ході й межах її, найбільш видатні мислителі

Нідерландів - Гуго Гроцій та Бенедикт Спіноза були у релігійному відношенні близькі до протестантських кіл, а їхній світогляд у значній мірі визначався реформаційними ідеями. Вони стали виразниками нової державно-правової ідеології, опертої на ідеї Відродження та Реформації та гасла антифеодальної революції, яка мала суттєве національно-визвольне забарвлення.

Питання цільових виступів:

1. Держава і суспільний лад за вченням Т. Аквінського.
2. Правові доктрини глосаторів і постглосаторів.
3. Формування доктрини канонічного права.
4. Політико-правові ідеї Корана і Суні.
5. Данте про право. Теорія всесвітньої монархії.
6. Сутність філософії права Н. Макіавеллі у праці «Державець».
7. Вчення Г. Гроція про міжнародне право.
8. Т. Мюнцер про справедливий державний устрій.
9. Б. Спіноза про походження права і держави. Сутність суспільного договору.

Література:

Основна:

1. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків : Панов, 2015. 256 с.
2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с.
3. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.
4. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
5. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 192 с.
7. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін. Харків : Право, 2014. 208 с.

Додаткова:

1. Александрова О.С., Горбань О.В., Мартин Р.В. Філософія права: Навчально-методичний посібник. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 126 с
2. Гайдунін О. О. Філософія права. Європейські парадигми праворозуміння:

- підруч.для вищ. військ. навч. закл. Київ: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2019. 436 с.
3. Гендерні студії для майбутніх юристів і юристок: навч. програма; розроб.: Олена Уварова та ін.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого у партнерстві з: Харків. жіноч. орг. «Сфера», за підтримки Представництва Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні. Харків : Право, 2018. 75 с.
  4. Завгородній В.А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти : монографія / В.А. Завгородній. Дніпро: ДДУВС, 2020. 536 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6685>
  5. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник за заг. ред.. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; Харків: Майдан, 2020. 618 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10053>
  6. Історія держави та права України (1991-2019 роки) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2019. 344 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6332>
  7. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум / М.Ю. Бурдін, Є.С. Логвиненко, І.А. Логвиненко; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10784>
  8. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія вчень про державу і право: навч. посіб. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
  9. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 312 с.
- Кузьменко В.В. Теоретичні основи соціальних наукових проєктів античності : навч. посіб. / В.В. Кузьменко, В.А. Боняк, І.О. Сердюк ; ред. В.В. Кузьменко. Дніпро : ДДУВС, 2020. 96 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5180>

Тема № 3. Історичні типи праворозуміння. Генеза та розвиток основних філософсько-правових концепцій.

Семінарське заняття: Філософсько-правові вчення Нового часу.

Навчальна мета заняття: проаналізувати особливості виникнення філософсько-правових поглядів Франції в епоху Нового часу, проаналізувати особливості виникнення та розвитку філософсько-правових поглядів німецької класичної філософії розглянути філософсько-правові вчення Маркса і Енгельса; розкрити особливості розвитку англійської філософсько-правової думки у Новий час охарактеризувати особливості становлення філософсько-правової думки в Північній Америці.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Філософсько-праві вчення Франції в період Нового часу.
2. Філософія права німецької класичної філософії: Філософсько-правові вчення К. Маркса і Ф. Енгельса.
3. Філософсько-правова думка Англійської революції: загальні риси.

4. Філософсько-правове вчення Т. Гоббса. Ліберальна теорія Дж. Локка.
5. Формування англійського правового позитивізму. Правове вчення Дж. Остіна.
6. Розвиток філософсько-правової думки в США в період боротьби за незалежність у XVIII-XIX століттях

Методичні вказівки до питань теми: Розпочинати вивчення першого питання слід з того, що Новий час для Франції розпочався, як вважається, разом із Великою революцією 1789 року. Та цей суспільний вибух визрівав упродовж усього XVIII століття, особливо починаючи з його середини. З одного боку, складався загальнофранцузький ринок, зростав цивільний обіг, формувалася буржуазія, особливо фінансова, яка прагнула вийти на конкурентний рівень з найпотужнішою у економічному відношенні країною тогочасного світу - Англією. З іншого - розвивалися як природничі, так і суспільні науки, які склали зміст європейського Просвітництва. Необхідно спочатку надати загальну характеристику державно-правового розвитку цього періоду. Слід акцентувати на всесвітньо-історичному впливі Великої французької революції, який був настільки масштабним, що важко знайти скільки-небудь порівнюваний аналог у попередній історії людства. Також слід зазначити, що основоположником філософського позитивізму став французький філософ, засновник нової, точної на його думку, суспільствознавчої науки - соціології, Ісідор Марі Огюст Франсуа Конт.

Розкриваючи друге питання необхідно охарактеризувати загальні риси німецької класичної філософії. Далі слід проаналізувати філософсько-правові погляди родоначальника німецької класичної філософії – І. Канта. З'ясувати сутність права, його співвідношення з законом, право і мораль. Обґрунтувати розроблену І. Кантом ліберальну теорію правової держави. Крім того необхідно охарактеризувати особливості філософсько-правового вчення Г. Гегеля, його систему філософії права. Звернути увагу на співвідношення право і моралі, права і закону, суспільства і правової держави у працях Г. Гегеля. Наостанок необхідно охарактеризувати особливості філософсько-правового вчення К. Маркса і Ф. Енгельса, проаналізувати життя та творчість мислителів, розкрити сутність бачення права з позицій діалектичного та історичного матеріалізму.

Відповідаючи на третє питання, перш за все слід звернути увагу, що Англійська революція стала головною подією в державно-правовій історії Європи і світу XVII ст. Вона ознаменувала собою початок Нового часу, перехід провідної західної держави до розвитку на засадах демократії. Одним із головних ідеологів інDEPENDENTІВ став великий англійський поет Джон Мілтон (у літературі часто зустрічається Мільтон), автор епічної поеми «Загублений рай», «Ареопагітика» (виступ в англійському парламенті з приводу свободи друку), «Обов'язки королів і суддів», «Іконоборець», «Захист англійського народу», «Швидкий і легкий шлях встановлення вільної республіки».

Відповідь на четверте питання потребує ознайомлення з філософсько-правовими поглядами Т. Гоббса. Слід зазначити, що він був одним із найбільш видатних мислителів XVII ст. Значення його вчення вийшло далеко за

хронологічні межі Англійської революції, він став одним із найавторитетніших мислителів щодо права і держави в історії людства. Розкриваючи філософсько-правові погляди Джона Локка, необхідно звернути увагу на те, що він був професійним юристом, займався викладацькою і науковою роботою, а також державною діяльністю. Як філософ права і політичний мислитель він розробив емпіричну теорію пізнання та ідейно-політичну доктрину лібералізму. Недарма Локка нерідко називають «першим лібералом», «батьком лібералізму».

У відповіді на п'яте питання слід звернути увагу, що саме в Англії уперше сформувався правовий позитивізм. У вигляді логічної теорії англійський правовий позитивізм (історично перший) склався у працях, автором яких став Джон Остін. Слід вказати, що він був видатним англійським юристом і філософом права, теоретичні погляди якого завершили перехід у англійській державно-правовій думці від природно-правової доктрини до позитивно-правової. Вчення Остіна одночасно належить і до утилітаризму, і до позитивізму, у рамках питання теми це необхідно розкрити.

Розкриваючи зміст шостого питання, слід звернути увагу, що соціально-політична історія англійських колоній у Північній Америці поділяється на два основних етапи. Відповідним чином розвивалася і північноамериканська англосовна державно-правова думка. Перший - від моменту утворення перших колоній до 70-х років наступного XVIII ст., коли розпочалися процеси, які призвели до створення і здобуття незалежності США. Другий період охоплює війну за незалежність, створення Конституції Сполучених Штатів Америки та її реалізацію в незалежній демократичній американській державі.

Питання цільових виступів:

1. Погляди Вольтера на право і державу
2. Філософсько-правові підходи Ф. Бекона.
3. Вчення про право Г. Лейбніца.
4. Погляди на право Г. Гуго.
5. Теорія хоумрул Б. Франкліна.

Література:

Основна:

1. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків : Панов, 2015. 256 с.
2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с.
3. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.
4. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
5. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 192 с.
7. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН

України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін. Харків : Право, 2014. 208 с.

Додаткова:

1. Александрова О.С., Горбань О.В., Мартіч Р.В. Філософія права: Навчально-методичний посібник. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 126 с
2. Гайдулін О. О. Філософія права. Європейські парадигми праворозуміння: підруч. для вищ. військ. навч. закл. Київ: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2019. 436 с.
3. Гендерні студії для майбутніх юристів і юристок: навч. програма; розроб.: Олена Уварова та ін.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого у партнерстві з: Харків. жіноч. орг. «Сфера», за підтримки Представництва Фонду ім. Гайнріха Бюлля в Україні. Харків : Право, 2018. 75 с.
4. Завгородній В.А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти : монографія / В.А. Завгородній. Дніпро: ДДУВС, 2020. 536 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6685>
5. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; Харків: Майдан, 2020. 618 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10053>
6. Історія держави та права України (1991-2019 роки) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2019. 344 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6332>
7. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум / М.Ю. Бурдін, Є.С. Логвиненко, І.А. Логвиненко; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10784>
8. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія вчень про державу і право: навч. посіб. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
9. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 312 с.
10. Кузьменко В.В. Теоретичні основи соціальних наукових проєктів античності : навч. посіб. / В.В. Кузьменко, В.А. Боняк, І.О. Сердюк ; ред. В.В. Кузьменко. Дніпро : ДДУВС, 2020. 96 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5180>

Тема № 3. Історичні типи праворозуміння. Генеза та розвиток основних філософсько-правових концепцій.

Семінарське заняття: Філософія права Новітнього періоду.

Навчальна мета заняття: проаналізувати сутність філософії права Новітнього періоду.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Західноєвропейські вчення про державу в ХХ ст.

- а) Теорія солідаризму Л. Дюгі;
- б) Ліберальна економіко-правова доктрина Ф. Гаєка.
- 2. Ідея природного права у ХХ столітті.
- 3. Комунікативні теорії права.

Методичні вказівки до питань теми: Розкриваючи перше питання необхідно звернути увагу на некласичне осмислення права, що виключає трансцендентальний план буття і заперечує визнання як його єдиного носія моносуб'єкта. Охарактеризувати такі риси сучасної філософії права, як: 1) соціологізм як спосіб розгляду права виключно в соціальному контексті; 2) тенденції відстоювання пріоритету особистості, її прав; 3) понятійне розмежування та критичне зіставлення права і закону.

Особливу увагу слід приділити теорії солідаризму Л. Дюгі та ліберальній економіко-правовій доктрині Ф. Гаєка.

Висвітлюючи друге питання слід проаналізувати взаємозв'язок юснатуралізму та позитивізму, визначити філософсько-правові погляди: Л. Фуллера, Ж. Марітена, Дж. Ролза.

При підготовці до третього питання потрібно визначити комунікативні стратегії правової реальності, проаналізувати комунікативний вимір права з позиції Ю. Габермаса.

Питання цільових виступів:

- 1. Понятійне розмежування та критичне зіставлення «права» і «закону» у сучасній філософсько-правовій думці.
- 2. Класичний позитивізм у працях Дж. Остіна.
- 3. Юридичний неопозитивізм у працях Г. Кельзена.
- 4. Юридичний постпозитивізм у працях Х. Харта.

Література:

Основна:

- 1. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків : Панов, 2015. 256 с.
- 2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с.
- 3. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.
- 4. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
- 5. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 192 с.
- 7. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін. Харків : Право, 2014. 208 с.

Додаткова:

1. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник за заг. ред.. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; Харків: Майдан, 2020. 618 с.
2. Історія вчень про право і державу : хрестоматія для юрид. вузів і ф-тів, уклад., заг. ред. Г. Г. Демиденко. 2-е вид. допов. і змін. Харків : Легас, 2002. 123 с.
3. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія вчень про державу і право: навч. посіб. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
4. Ладиченко В. В. Історія вчень про державу і право: навч. посіб.; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ : Медінформ, 2014. 462 с.
5. Санжаров С. М. Історія вчень про державу і право: Від найдавніших часів до початку XIX століття: навч. посіб. Східноукраїнський ; національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2008. 148 с.

Тема № 3: Гносеологія права.

Семінарське заняття: Гносеологія права.

Навчальна мета заняття: проаналізувати сутність права в гносеологічному змісті. Розкрити проблеми істини і істинності у праві.

Кількість годин – 2 години.

Навчальні питання:

1. Проблема істини в історії філософії. Істина в науці.
2. Правова норма, істина і справедливість.
3. Особливості пізнання права. Істина і істинність в праві. Догматизм та релятивізм в правовій гносеології. Гносеологічна антиномія норми права.
4. Специфічні риси правотворчості та її детермінанти. Правотворчість в сучасній Україні.

Ключові поняття: «гносеологія права», «істина», «догматизм», «релятивізм».

Методичні вказівки до питань теми:

Під час відповіді на перше питання слухач має сформулювати визначення «правова гносеологія». Звернути увагу на її роль у вирішенні філософських та теоретико-правових проблем. Проаналізувати особливості предметного поля правової гносеології. Охарактеризувати проблему істини в історії філософії, в науці. Виокремити критерії перевірки істинності знань.

Відповідь на друге питання передбачає характеристику категорій правова норма, істина і справедливість. З'ясування особливостей пізнання права. Крім того, вичерпна відповідь на друге питання передбачає розкриття змісту понять «мертве» і «живе» право.

У процесі відповіді на третє питання слухачеві слід охарактеризувати взаємозв'язок категорій істина і істинність в праві. Звернути увагу на догматизм та релятивізм в правовій гносеології. Проаналізувати гносеологічну антиномію норми права.

У четвертому питанні слухач має розкрити специфічні риси правотворчості та її детермінанти. Звернути увагу на правотворчість в сучасній Україні.

Розглянути дискретно-континуальний характер пізнання права. Проаналізувати закон як неостаточну нескінченну істину. Виокремити та проаналізувати основні риси правотворчості в Україні (перебільшену релятивність правотворчості в Україні, казуїстичність українського законодавства, надмірну зарегламентованість суспільних відносин в Україні).

Питання цільових виступів:

1. Поняття правової гносеології, її роль у вирішенні філософських та теоретико-правових проблем.
2. Сутність гносеологічного та епістемологічного аспекту філософсько-правових досліджень.
3. Рівні гносеології права: загальноправовий, міжнародний, галузевий.

Література:

Основна:

1. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків : Панов, 2015. 256 с.
2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с.
3. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.
4. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
5. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 192 с.
7. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзюбань, С.І. Максимов та ін. Харків : Право, 2014. 208 с.

Додаткова:

1. Бернюков А. М. Онтологія та гносеологія правової реальності: сучасний стан проблеми дослідження в Україні. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 3. С. 21-23.
2. Кузьменко В. В. Онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія філософсько-правової концепції Фоми Аквінського. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 11-19.
3. Гордин Л. Я. Онтология юридической ответственности: специфика правовой вины, её отличия от религии и морали. *Гуманітарний часопис*. 2013. № 2. С. 113-118.
4. Дудченко В. В. Концепт позитивізму в юриспруденції: генезис та обґрунтування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 6-14.
5. Завальнюк В. В. Правова реальність в антропологічному вимірі (основні напрями досліджень). *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 24-29.

6. Козловський А. А. Буття засобом пізнання стає правовим (гносеологічна онтологія права). *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 123–129.
7. Корчевна Л. О. Основні поняття права у позитивізмі: критичний досвід. *Право і Безпека*. 2004. Т. 3, № 2. С. 18-21.
8. Полонка І. А. Онтологічно-теоретичні особливості взаємозв'язку категорій "правова поведінка" та "законність". *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 41-46.

Тема № 4. Онтологія права.

Семінарське заняття: Онтологія права.

Навчальна мета заняття: проаналізувати онтологічні основи права. Визначити та охарактеризувати основні форми буття права. Проаналізувати співвідношення природного та позитивного права як елементів правової реальності.

Кількість годин – 2 години.

Навчальні питання:

1. Онтологічна природа права. Правова реальність
2. Природне і позитивне право як основні структурні елементи правової реальності.
3. Форми буття права: ідея права, закон, правове життя.

Ключові поняття: «онтологія права», «правова реальність», «елементи правової реальності», «форма буття», «ідея права», «закон», «правове життя».

Методичні вказівки до питань теми:

Під час відповіді на перше питання слухач повинен розкрити та проаналізувати онтологічну природу права. Звернути увагу на концепцію правової реальності («картину світу права»). Вміти розрізняти широке і вузьке значення поняття правової реальності. Знати онтологічну підставу права. проаналізувати дві основні умови деонтологічного світу (світу права і моральності).

У межах відповіді на друге питання слухачу необхідно розкрити сутність природного і позитивного права як основних структурних елементів правової реальності. Знати основні підходи до розуміння природного права, проаналізувати його співвідношення з позитивним правом. Розуміти особливості сутності природного права та позитивного права. Звернути увагу на основні розбіжності між природним і позитивним правом.

Під час відповіді на третє питання слухачеві слід вміти формулювати поняття «форма буття права». Вміти виокремити та проаналізувати основні форми буття права (ідею права, закон, правове життя).

Крім того, вичерпна відповідь на третє питання передбачає, що слухач знає структурні елементи ідеї права, вміє аналізувати суб'єктивну (антропологічну) компоненту, аксіологічну компоненту, деонтологічну компоненту.

Питання цільових виступів:

1. Онтологічні основи права.
2. Співвідношення належного і суцього у праві.
3. Форми рівні буття права.
4. Співвідношення природного та позитивного права.

Література:**Основна:**

1. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків : Панов, 2015. 256 с.
2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с.
3. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.
4. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
5. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 192 с.
7. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін. Харків : Право, 2014. 208 с.

Додаткова:

1. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: Підручник. К.: Ін Юре, 2003. 472 с.
2. Жоль К.К. Философия и социология права. К.: Юринком Интер, 2000. 480с.
3. Циппеліус Р. Філософія права: Пер. з нім. К.: Тандем, 2000. 300 с.
4. Ющик О.І. Галузі та інститути правової системи (міфи і реальність): Критичний нарис. К.: Оріяни, 2002. 110 с.
5. Прокопов Д. Онтологічні системи природного права у європейській правовій думці XVII – середини XVIII століть. *Юридична Україна*. 2010. № 4. С. 28-34.
6. Мінка Т. П. Онтологічна характеристика правового режиму. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 123-127.
7. Полонка І. А. Онтологічно-теоретичні особливості взаємозв'язку категорій "правова поведінка" та "законність". *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 41-46.

Тема № 5: Антропологія права.**Семінарське заняття: Антропологія права.**

Навчальна мета заняття: проаналізувати сутність права в антропологічному змісті. Розкрити філософський зміст і обґрунтування прав людини.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Природа людини і право. Антропологічні основи права.
2. Філософський зміст і обґрунтування прав людини.
3. Право, соціум, цивілізація, культура.
4. Особистість і право. Гуманістична природа права.

Ключові поняття: «антропологія права», «права людини», «людина юридична», «правова людина».

Методичні вказівки до питань теми:

Під час відповіді на перше питання слухач має сформулювати визначення «правова антропологія». Звернути увагу на те, як вирішувалось питання про антропологічні підстави правової теорії Т. Гоббсом, Ж.-Ж. Руссо, І. Кантом.

Відповідь на друге питання передбачає характеристику прав людини з позиції філософії права. Окрім того, повна вичерпна відповідь на друге питання вимагає розкриття значення категорій «права» та «обов'язки» для розкриття феномену права. Аналізу особливостей максимальної і мінімальної антропології.

У процесі відповіді на третє питання слухачеві слід охарактеризувати взаємозв'язок категорій права, соціуму, цивілізації і культури.

У четвертому питанні слухач має розкрити поняття «людина юридична», «правова людина» з позиції антропології права. Проаналізувати сутність права в антропологічному змісті.

Питання цільових виступів:

1. Правова антропологія як розділ філософії права.
2. Максимальна та мінімальна антропологія.
3. Концепція множинності сутності людини та її наслідки.

Література:**Основна:**

1. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків : Панов, 2015. 256 с.
2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с.
3. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.
4. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
5. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 192 с.
7. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін. Харків : Право, 2014. 208 с.

Додаткова:

1. Брюггер В. Образ людини у концепції прав людини. Пробл. філософії права. К.; Чернівці, 2003. Т. I.
2. Гудима Д.А. Людинорозуміння у правовій науці (до характеристики сучасного поняттєвого апарату) // Проблеми філософії права. 2005. Т. 3. № 1–2.
3. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу: Пер. з нім. Л.А. Ситниченко, М.Д. Култаєвої. К.: Альтерпрес, 2003. – 264 с.
4. Максимов С. Інститут прав людини в сучасному світі: філософсько-правові аспекти. Вісник Академії правових наук України. 2000. №3 (22).
5. Максимов С. Суб'єкт права у філософсько-антропологічному вимірі. Вісник Академії правових наук України. 2000. №4 (23).
6. Радбрух Г. Людина в праві. Проблеми філософії права. К.-Чернівці, 2004. Т. II.
7. Бобровник С. В. Юридична антропологія: становлення та науковий статус. Правова держава. 2017. Вип. 28. С. 111-118.
8. Бородін І. Л. Правова антропологія як методологія дослідження прав людини і громадянина – історико-правовий аналіз. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2018. № 4. С. 46-53.
9. Братасюк В. М. Правова особистість у умовах правової реальності європейського середньовіччя. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2011. № 3. С. 24-30.
10. Брижко В. М. Філософія права: антропологія в сфері інформаційного права. Правова інформатика. 2014. № 3. С. 33-47.
11. Гарасимів Т. З. Правова антропологія особистості: дилема індивідуального та соціального. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2014. № 810. С. 69-74.
12. Гарасимів Т. Антропологічна пролематика у філософсько-правовій традиції. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки. 2016. № 855. С. 152-157.
13. Завальнюк В. В. Концептуальні засади юридичної антропології: міжнародно-правовий вимір. Lex Portus. 2016. № 1. С. 24-34. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/LP_2016_1_5
14. Завальнюк В. Юридична антропологія у формуванні правової культури сучасного українського суспільства. Evropský politický a právní diskurz. 2014. Sv. 1, Vyd. 6. С. 38-46.
15. Моїсеєнкова С. О. Антропологічно-правові детермінанти правоутворення. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки. 2015. № 824. С. 272-277.
16. Моїсеєнкова С. О. Становлення антропології права як філософсько-правової науки. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2015. Вип. 2. С. 343-355.
17. Сидоренко О. М. Аксіологічні та антропологічні засади ефективності правових норм в умовах сучасності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2018. Вип. 34. С. 8-11.

Тема № 6: Аксіологія права.

Семінарське заняття: Аксіологія права.

Навчальна мета заняття: проаналізувати сутність права в аксіологічному змісті. Розкрити цінність у праві і право як цінність проаналізувати форми буття цінностей. охарактеризувати свободу як цінність, право як цінність свободи, справедливість як основну правову цінність.

Кількість годин – 2 години.

Навчальні питання:

1. Цінності у праві і право як цінність.
2. Форми буття цінностей.
2. Свобода як цінність. Право як цінність свободи.
3. Справедливість як основна правова цінність.

Ключові поняття: «аксіологія права», «цінність права», «свобода», «правова цінність», «ціннісна правова установка», «ціннісна правова оцінка», «ціннісна правова орієнтація».

Методичні вказівки до питань теми:

Під час відповіді на перше питання слухач має сформулювати визначення «правова аксіологія». Звернути увагу на те, як вирішувалось питання цінності у праві у філософії І. Кантом. Розкрити поняття «цінність права» на сучасному етапі розвитку філософсько-правової думки. Проаналізувати категорії «ціннісна правова установка», «ціннісна правова оцінка», «ціннісна правова орієнтація».

Відповідь на друге питання передбачає характеристику форм буття цінностей. Аналізу суспільних цільових цінностей та ідеалів, предметно втілених цінностей, особистісних (чи екзистенціальних) цінностей.

У процесі відповіді на третє питання слухачеві слід охарактеризувати взаємозв'язок категорій фактична свобода, юридична свобода. Проаналізувати розуміння свободи в різні епохи в різних системах права.

У четвертому питанні слухач має розкрити поняття справедливості. Проаналізувати особливості ліберальної концепції справедливості. Розкрити властивості справедливості у сучасній філософській думці.

Питання цільових виступів:

1. Правова аксіологія: історія виникнення, основні поняття та принципи.
2. Основні типи сучасних аксіологічних концепцій, їхній вплив на розуміння природи права.
3. Право як форма свободи.

Література:

Основна:

1. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків : Панов, 2015. 256 с.
2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп.

держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с.

3. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.
4. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
5. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 192 с.
7. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін. Харків : Право, 2014. 208 с.

Додаткова:

1. Хаек Ф. А. Право, законодавство та свобода: Нове викладання широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. – Т. І: Правила та порядок. К.:Сфера. 1999. 196 с.
2. Хаек Ф. А. Право, законодавство та свобода: Нове викладання широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. – Т. II.: Міраж соціальної справедливості. К.: Сфера. 1999. 196 с.
3. Цалін С. Д. Принцип свободи волі в історії соціальної філософії та філософії права. Х.: Основа, 1998. 329 с.
4. Шкода В. В. Вступ до правової філософії. Х.: Фоліо, 1997. 223 с.
5. Кучук А. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 116-120.
6. Міма І. В. Аксіологічний підхід у дослідженні релігійно-правових традицій як правових явищ. *Альманах права*. 2019. Вип.10. С. 185-190.
7. Мішина І. Аксіологічні засади правових систем. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3-4. С. 84-90.
8. Момот М. О. Концепції справедливості в античній філософії права та їх сучасна інтерпретація. *Адвокат*. 2009. № 3. С. 34-38.
9. Юрійчук О. Аксіологічний вимір правової культури. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 287-290.

Тема № 7: Феноменологічний підхід до права. Діяльність правоохоронних органів як об'єкт філософсько-правового осмислення.

Семінарське заняття: Феноменологічний підхід до права. Діяльність правоохоронних органів як об'єкт філософсько-правового осмислення.

Навчальна мета заняття: проаналізувати феноменологічний підхід до сутності права. Визначити особливості діяльності правоохоронних органів у філософсько-правовому вимірі.

Кількість годин – 2 години.

Навчальні питання:

1. Сутність феноменологічної філософії. Особливості феноменологічного

підходу до права.

2. Правоохоронна функція держави у сучасній теорії та філософії права.
3. Діяльність правоохоронних органів як об'єкт філософсько-правового осмислення.
4. Філософсько-теоретичні основи справедливості та законності в кримінальному, адміністративному та процесуальному праві, адміністративно-правовій діяльності.
5. Філософія покарання: право покарання і право на покарання. Гносеологічна природа інтерпретації покарання в різних концепціях права.

Ключові поняття: «феноменологія права», «екзистенційне право», «межова ситуація», «екзистенціальний аналіз», «екзистенціальна філософія».

Методичні вказівки до питань теми:

Під час відповіді на перше питання слухач має сформулювати визначення «феноменологія права», проаналізувати особливості феноменологічного підходу до права. Порівняти філософсько-правові погляди представників позитивістсько-легістського підходу до права з поглядами феноменологів права.

У другому та третьому питанні необхідно дослідити філософсько-методологічні проблеми правоохоронної діяльності, співвідношення моральних, правових та естетичних її основ.

У четвертому питанні необхідно звернути увагу на філософсько-теоретичні основи справедливості та законності в кримінальному, адміністративному та процесуальному праві, адміністративно-правовій діяльності.

П'яте питання передбачає дослідження філософії покарання: право покарання і право на покарання. Слід звернути увагу на взаємообумовленість злочину і покарання. Необхідно розкрити гносеологічну природу інтерпретації покарання в різних концепціях права. Важливим елементом є гуманізм права та його втілення в практичній діяльності працівників правової системи, моральність і законність в застосуванні покарання.

Питання цільових виступів:

1. Екзистенціальний аналіз правової ситуації.
2. Сутність феноменології права.
3. Категорія “буття – в – світі” як центральна категорія екзистенціальної філософії права.

Література:

Основна:

1. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків : Панов, 2015. 256 с.
2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с.
3. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука.

Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.

4. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
5. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 192 с.
7. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін. Харків : Право, 2014. 208 с.

Додаткова:

1. Бабюк А. М. Співвідношення понять "правосвідомість" та "праворозуміння".
2. *Університетські наукові записки*. 2015. № 3. С. 5-12.
3. Барабаш О. О. Правосвідомість, правопорядок та законність як чинники правомірної поведінки. *Форум права*. 2018. № 3. С. 6–12.
4. Гринь О.Д., Донченко О.І. Питання сучасного стану правосвідомості: особливості формування та проблеми вдосконалення. *Науковий вісник Одеського Національного університету*. 2014р. том 19. Випуск 3 (24). С. 7-16.
5. Донченко О.І. Правовий менталітет українського суспільства як фактор правотворчості. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 3 (61). С. 5-10.
6. Клімова Г. П. Правосвідомість: до теорії питання. *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 35-41.
7. Козенко Ю. О. Правова свідомість людини як аксіологічна сутність її поведінки.
8. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 2. С. 8-15.
9. Муж В. В. Правосвідомість: теоретичні аспекти поняття. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 837. С. 297-303.
11. Петрончак Ю. О. Правосвідомість як рефлексія соціальних норм поведінки. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Юридичні науки. 2015. № 825. С. 199-203.
12. Сердюк І. В. Взаємодія права та моралі в історії філософсько-правової думки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1-2. С. 97-106.
13. Шаравара І. І. Правосвідомість як юридична категорія та її основні структурні елементи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 33(1). С. 56-59.
14. Юрченко-Шеховцова Т. І. Правосвідомість особистості: теоретичний аналіз. *Психологічний часопис*. 2017. № 4. С. 134-144.

3.1. Рекомендована література

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про міжнародні договори України: закон України від 29.06.2004 № 1906-15. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 10. Ст. 46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
3. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: закон України від 10.11.1994 № 237/94-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 46. Ст. 415. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text
4. Про ратифікацію Угоди між державами - учасниками Північноатлантичного Договору та іншими державами, які беруть участь у програмі «Партнерство заради миру», щодо статусу їхніх збройних сил та Додаткового протоколу до цієї Угоди: закон України від 02.03.2000 № 1510-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 18. Ст. 134. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_042#Text
5. Про ратифікацію Подальшого додаткового протоколу до Угоди між державами - учасниками Північноатлантичного Договору та іншими державами, які беруть участь у програмі «Партнерство заради миру», щодо статусу їхніх збройних сил: закон України від 20.04.2000 № 1687-14. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 31. Ст. 242. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1687-14#Text>
6. Про ратифікацію Протоколу до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства: закон України від 21.09.2011 № 3764-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. N 19-20. Ст. 178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3764-17#Text>
7. Про приєднання України до Статуту Ради Європи: закон України від 31.10.1995 № 398/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 38. Ст. 287. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Про Конституційний Суд України: закон України від 03.06.1992 № 2400-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 49. Ст. 272. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
9. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і свобод людини 1950 р.: закон України від 17.07.1997. № 475/97-ВР. *Офіційний вісник України*. 1997. № 29. С. 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» *Відомості Верховної Ради*, 2015. № 29. Ст. 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text>

11. Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 № 615/98. *Офіційний вісник України*. 1998. № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>

Основна:

1. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Харків : Панов, 2015. 256 с.
2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с.
3. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. Львів : Галиц. друкар, 2014. 232 с.
4. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
5. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 192 с.
7. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін. Харків : Право, 2014. 208 с.

Додаткова:

1. Бабюк А. М. Співвідношення понять "правосвідомість" та "праворозуміння". Університетські наукові записки. 2015. № 3. С. 5-12.
2. Барабаш О. О. Правосвідомість, правопорядок та законність як чинники правомірної поведінки. Форум права. 2018. № 3. С. 6–12.
3. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: Підручник. К.: Ін Юре, 2003. 472 с.
4. Бернюков А. М. Онтологія та гносеологія правової реальності: сучасний стан проблеми дослідження в Україні. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2014. № 3. С. 21-23.
5. Бернюков А. М. Онтологія та гносеологія правової реальності: сучасний стан проблеми дослідження в Україні. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2014. № 3. С. 21-23.
6. Бобровник С. В. Юридична антропологія: становлення та науковий статус. Правова держава. 2017. Вип. 28. С. 111-118.
7. Бородін І. Л. Правова антропологія як методологія дослідження прав людини і громадянина – історико-правовий аналіз. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2018. № 4. С. 46-53.
8. Братасюк В. М. Правова особистість у умовах правової реальності європейського середньовіччя. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2011. № 3. С. 24-30.
9. Брижко В. М. Філософія права: антропологія в сфері інформаційного права. Правова інформатика. 2014. № 3. С. 33-47.
10. Брюггер В. Образ людини у концепції прав людини. Пробл. філософії права. К.; Чернівці, 2003. Т. І.

11. Вовк В. М. Бівалентність римської правової дійсності. Монографія. Полтава : Вид-во «Полтавський літератор», 2011. 352 с.
12. Вовк В. М. Римське право і сучасне європейське право «Порівняльно-правові дослідження» : українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. 2009. №2. С. 14-19.
13. Гарасимів Т. Антропологічна пролематика у філософсько-правовій традиції. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки. 2016. № 855. С. 152-157.
14. Гарасимів Т. З. Правова антропологія особистості: дилема індивідуального та соціального. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2014. № 810. С. 69-74.
15. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство. – К.:Юніверс, 2000. – 336 с.
16. Гордер Юстейн. Світ Софії / 2-е вид., Пер. з норв. Наталії Іваничук. – Львів: Літопис, 2012. – 548 с.
17. Гордин Л. Я. Онтология юридической ответственности: специфика правовой вины, её отличия от религии и морали. Гуманітарний часопис. 2013. № 2. С. 113-118.
18. Гринь О.Д., Донченко О.І. Питання сучасного стану правосвідомості: особливості формування та проблеми вдосконалення. Науковий вісник Одеського Національного університету. 2014р. том 19. Випуск 3 (24). С. 7-16.
19. Гудима Д.А. Людинорозуміння у правовій науці (до характеристики сучасного поняттєвого апарату) // Проблеми філософії права. 2005. Т. 3. № 1–2.
20. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу: Пер. з нім. Л.А. Ситниченко, М.Д. Култаєвої. К.: Альтерпрес, 2003. – 264 с.
21. Данільян О. Г. Соціальні протиріччя у посттоталітарних системах: методологія дослідження та розв'язання. Х., 1998.
22. Дзьобань О.П., Гайдашук К.В. Філософсько-правові аспекти творчості Нікколо Макіавеллі. Право і безпека. 2006. Т. 5. № 4. С. 15–19.
23. Дзьобань О.П., Разметаєва Ю.С. Проблема індивідуальної та колективної безпеки у творчості Томаса Гоббса та Іммануїла Канта (філософсько-правовий аспект). Проблеми філософії права. К.-Чернівці: Рута, 2005. Т. III. № 1–2. С. 368–373.
24. Донченко О.І. Правовий менталітет українського суспільства як фактор правотворчості. Держава та регіони. Серія: Право. 2018. № 3 (61). С. 5-10.
25. Дудченко В. В. Концепт позитивізму в юриспруденції: генезис та обґрунтування. Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 25. С. 6-14.
26. Жоль К.К. Философия и социология права. К.: Юринком Интер, 2000. 480с.
27. Завальнюк В. В. Концептуальні засади юридичної антропології: міжнародно-правовий вимір. Lex Portus. 2016. № 1. С. 24-34. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/LP_2016_1_5
28. Завальнюк В. В. Правова реальність в антропологічному вимірі (основні напрями досліджень). Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 58. С. 24-29.

29. Завальнюк В. Юридична антропологія у формуванні правової культури сучасного українського суспільства. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. Sv. 1, Vyd. 6. С. 38-46.
30. Історія вчень про право і державу : хрестоматія [для юрид. вузів і ф-тів], уклад., заг. ред. Г. Г. Демиденко. 2-е вид. допов. і змін. Харків : Легас, 2002. 123 с.
31. Кельзен Г. Чисте правознавство: Пер. з нім. О. Мокровольського. К.: Юніверс, 2004. 496 с.
32. Кислюк, К.В. Філософія : модульний курс : навч. посіб. для ВНЗ : Рекомендовано МОН України. Х. : Торсінг плюс. 2009. 416 с.
33. Козловський А. А. Буття засобом пізнання стає правовим (гносеологічна онтологія права). *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 123–129.
34. Козловський А.А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права. Чернівці : Рута, 1999. 295 с.
35. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 312 с.
36. Корчевна Л. О. Основні поняття права у позитивізмі: критичний досвід. *Право і Безпека*. 2004. Т. 3, № 2. С. 18-21.
37. Костенко О. Б. Розуміння взаємозв'язку держави і громадянського суспільства Г.В.Ф. Гегелем (франкфуртський період творчості) // *Вісник. Юрид. науки*. К.: Київ. державний ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 1998. Вип. 35. С. 23–27.
38. Костицький М. В. Історія філософії права Стародавнього Сходу. Філософські та методологічні проблеми права. 2015. № 1-2. С. 81-96.
39. Кравець В.М. Розмежування природного та позитивного права як методологічна основа порівняльних філософсько-правових досліджень / Кравець В.М. // *Іменем Закону. Науковий вісник*. – 2011. – № 1(9).– С. 3-8.
40. Кравченко Ю. Ф. Ідея права у Г.Гегеля // *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Х.: Нац. Ун-т внутр. справ, 2001. Вип. 16. С. 107–113.
41. Кузнецов В.І. Філософія права. Історія та сучасність: Навч. посіб. К.: ВД Стило: ПЦ Фоліант, 2003. 382 с.
42. Кузьменко В. В. Онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія філософсько-правової концепції Фоми Аквінського. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 11-19.
43. Кузьменко В.В. Теоретичні основи соціальних наукових проєктів античності : навч. посіб. / В.В. Кузьменко, В.А. Боняк, І.О. Сердюк ; ред. В.В. Кузьменко. Дніпро : ДДУВС, 2020. 96 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5180>
44. Кучук А. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 116-120. *Історія держави і права зарубіжних країн: підручник за заг. ред.. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки*; Харків: Майдан, 2020. 618 с.
45. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав

- Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. 252 с.
46. Максимов С. Інститут прав людини в сучасному світі: філософсько-правові аспекти. Вісник Академії правових наук України. 2000. №3 (22).
  47. Максимов С. Природно-правове мислення. Вісник Академії правових наук України. 2001. № 4 (27).
  48. Максимов С. Суб'єкт права у філософсько-антропологічному вимірі. Вісник Академії правових наук України. 2000. №4 (23).
  49. Меленко С. Г. Давньогрецькі витоки української філософсько-правової думки : монографія. Чернівці : Технодрук, 2013. 432 с.
  50. Меленко С. Г. Давньогрецькі витоки української філософсько-правової думки : монографія. Чернівці : Технодрук, 2013. 432 с.
  51. Методологія в праві: монографія / [І.Безклубий, І.Гриценко, М.Козюбра та ін.]; за заг. ред.. І.Безклубого. Київ, Грамота, 2017. 658 с.
  52. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.
  53. Міма І. В. Аксіологічний підхід у дослідженні релігійно-правових традицій як правових явищ. Альманах права. 2019. Вип.10. С. 185-190.
  54. Мінка Т. П. Онтологічна характеристика правового режиму. Право і суспільство. 2012. № 3. С. 123-127.
  55. Мішина І. Аксіологічні засади правових систем. Порівняльне правознавство. 2012. № 3-4. С. 84-90.
  56. Моїсєєнкова С. О. Антропологічно-правові детермінанти правоутворення. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки. 2015. № 824. С. 272-277.
  57. Моїсєєнкова С. О. Становлення антропології права як філософсько-правової науки. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2015. Вип. 2. С. 343-355.
  58. Момот М. О. Концепції справедливості в античній філософії права та їх сучасна інтерпретація. Адвокат. 2009. № 3. С. 34-38.
  59. Муж В. В. Правосвідомість: теоретичні аспекти поняття. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки. 2016. № 837. С. 297-303.
  60. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. Проблеми філософії права. К.; Чернівці: Рута, 2003. Т. I.
  61. Петрончак Ю. О. Правосвідомість як рефлексія соціальних норм поведінки. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки. 2015. № 825. С. 199-203.
  62. Полонка І. А. Онтологічно-теоретичні особливості взаємозв'язку категорій "правова поведінка" та "законність". Право і суспільство. 2015. № 5. С. 41-46.
  63. Прокопов Д. Онтологічні системи природного права у європейській правовій думці XVII – середини XVIII століть. Юридична Україна. 2010. № 4. С. 28-34.
  64. Рабінович П.М. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: сучасні тенденції. Бюл. М-ва юстиції України. 2003. № 1.

65. Радбрух Г. Людина в праві. Проблеми філософії права. К.-Чернівці, 2004. Т. II.
66. Радбрух Г. Людина в праві. Проблеми філософії права. К.-Чернівці, 2004. Т. 2. С. 71-82.
67. Рикер П. Торжество языка над насилем. Герменевтический подход к философии права. Вопр. философии. 1996. № 4. С. 27–36.
68. Ролс Дж. Теорія справедливості: Пер. з англ. О. Мокровольського. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.
69. Сердюк І. В. Взаємодія права та моралі в історії філософсько-правової думки. Філософські та методологічні проблеми права. 2015. № 1-2. С. 97-106.
70. Сидоренко О. М. Аксіологічні та антропологічні засади ефективності правових норм в умовах сучасності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2018. Вип. 34. С. 8-11.
71. Сидоренко О. М. Аксіологічні та антропологічні засади ефективності правових норм в умовах сучасності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2018. Вип. 34. С. 8-11.
72. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення [Текст] : монографія / за ред. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 350 с.
73. Титов В.Д. Філософсько-правові погляди Т. Джеферсона // Філософські та методологічні проблеми права. – 2011. – № 1. – С. 85- 93.
74. Хаек Ф. А. Право, законодавство та свобода: Нове викладання широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. – Т. I: Правила та порядок. К.:Сфера. 1999. 196 с.
75. Хаек Ф. А. Право, законодавство та свобода: Нове викладання широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. – Т. II: Міраж соціальної справедливості. К.: Сфера. 1999. 196 с.
76. Харт Х.Л.А. Концепція права: Пер. з англ. Н. Комарова. К.: Сфера, 1998. 236 с.
77. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб.: у 2 т. за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 1. 504 с.
78. Цалін С. Д. Принцип свободи волі в історії соціальної філософії та філософії права. Х.: Основа, 1998. 329 с.
79. Циппеліус Р. Філософія права: Пер. з нім. К.: Тандем, 2000. 300 с.
80. Шаравара І. І. Правосвідомість як юридична категорія та її основні структурні елементи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2015. Вип. 33(1). С. 56-59.
81. Шкода В. В. Вступ до правової філософії. Х.: Фоліо, 1997. – 223 с.
82. Юрійчук О. Аксіологічний вимір правової культури. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки. 2016. № 855. С. 287-290.
83. Юрченко-Шеховцова Т. І. Правосвідомість особистості: теоретичний аналіз. Психологічний часопис. 2017. № 4. С. 134-144.
84. Ющик О.І. Галузі та інститути правової системи (міфи і реальність): Критичний нарис. К.: Оріяни, 2002. 110 с.
85. Alexander G.S. The Global Debate over Constitutional Property: Lessons for

- American Takings Jurisprudence. The University of Chicago Press, 2006. 288 p.
86. Alexander L.A. Crime and Culpability: A Theory of Criminal Law. Cambridge University Press, 2009. 376 p.
  87. Austin J. Lectures on Jurisprudence or The Philosophy of Positive Law. 2 vols., 4th ed. Rev. and ed. R. Campbell. 1879. Reprint, Bristol, UK: Thoemmes Press, 2002. 1169 p.
  88. Austin J. The Province of Jurisprudence Determined. Cambridge University Press, 1995. 344 p.
  89. Bentham J. Of Laws in General. Ed. H.L.A. Hart. London: Athlone Press, 1970. 342 p.
  90. Bix B.H. Cautions and Caveats for the Application of Wittgenstein to Legal Theory / Topics in Contemporary Philosophy. Eds. Joseph Keim Campbell, Michael O'Rourke, and David Shier. Cambridge, MA: MIT Press, 2005. P. 217–229.
  91. Coleman J.L. Risks and Wrongs. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 508 p.
  92. Complete Works of Aristotle, Edited by JONATHAN BARNES, Princeton University Press, 1984.
  93. Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. P. 392.
  94. Finnis J. Natural Law and Natural Rights. Second Edition. USA: Oxford University Press, 2011. 500 p. См. русский перевод: Финнис Дж. Естественное право и естественные права. М.: МЫСЛЬ, 2012. 560 с.
  95. Fried C. Contract as Promise: A Theory of Contractual Obligation. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981. P. 162.
  96. Green M.S. Legal Realism as Theory of Law // William and Mary Law Review. 2005. Vol. 46, № 6. P. 1915–2005.
  97. Harris. G. Legal Philosophies. L: Butterworth, 1980.
  98. Hart H.L.A. Essays in Jurisprudence and Philosophy. USA: Oxford University Press, 1983. 404 p.
  99. Hart H.L.A. Essays on Bentham: Jurisprudence and Political Theory. USA: Oxford University Press, 1982. 250 p.
  100. Hart H.L.A. Punishment and Responsibility. Essays in Philosophy of Law. Second Edition. USA: Oxford University Press, 2008. 315 p.
  101. Hart H.L.A. The Concept of Law. Second Edition with Hart's Postscript; eds. P. Bulloch, J. Raz. USA: Oxford University Press, 1997. 315 p.
  102. Hohfeld W.N. Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning // Yale Law Journal. 1917. Vol. 26, № 8. P. 710–770.
  103. Hohfeld W.N. Some Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning // Yale Law Journal. 1913. Vol. 23, № 1. P. 16–59.
  104. Keating G.C. Tort and Accident Law: Cases and Materials, 4th ed. – Thomson West, 2004. 1286 p.
  105. Kelsen H. Pure Theory of Law. Berkeley: University of California Press, 1967. 356 p.
  106. Kramer M.H. In Defense of Legal Positivism: Law without Trimmings. USA: Oxford University Press, 2003. 328 p.
  107. Kraus J.S. Contract Law and Theory, 4th ed. Newark, NJ: Matthew Bender &

- Co, 2007. 1071 p.
108. Llewellyn K.N. On Philosophy in American Law // University of Pennsylvania Law Review. 1934. Vol. 82, № 3. P. 205–212.
  109. Luijpen W.A. Phenomenology of Natural Law. Pittsburg: Duquesne University Press, 1968.
  110. Lyons D. Open Texture and the Possibility of Legal Interpretation // Law and Philosophy. 1999. Vol. 18, № 5. P. 297–309.
  111. MacCormick N. Institutions of Law. An Essay in Legal Theory. USA: Oxford University Press, 2008. 336 p.
  112. Moore M.S. Act and Crime: The Theory of Action and Its Implications for Criminal Law. USA: Oxford University Press, 1993. 432 p.
  113. Morse S.J. Foundations of Criminal Law. New York: Oxford University Press, 1999. 352 p.
  114. Munzer S. A Theory of Property. Cambridge University Press, 1990. 491 p.
  115. Murphy M.C. Natural Law in Jurisprudence and Politics. Cambridge University Press, 2006. 188 p.
  116. Paulson S.L. Kelsen's Legal Theory: the Final Round // Oxford Journal of Legal Studies. 1992. Vol. 12. P. 265–274;
  117. Posner R.A. Economic Analysis of Law, 7th ed. New York: Aspen Publishers, 2007. 816 p.
  118. Postema G.J. A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence: Volume 11: Legal Philosophy in the Twentieth Century: The Common Law World. Springer, 2011. 643 p.
  119. Raz J. The Concept of a Legal System: An Introduction to the Theory of Legal System. Second Edition. Oxford: Oxford Clarendon Press, 1997. 242 p.
  120. Schauer F. Playing by the Rules. A Philosophical Examination of Rule-Based Decision Making in Law and Life. Oxford: Oxford Clarendon Press, 1993. 272 p.
  121. Sebok A. Legal Positivism in American Jurisprudence. – Cambridge University Press, 1998. 327 p.
  122. Shapiro S.J. Legality. – Belknap Press of Harvard University Press, 2011. 488 p.
  123. Shavell S. Foundations of Economic Analysis of Law. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004. 737 p.
  124. Soper P. A Theory of Law. – Harvard University Press, 1984. 200 p.
  125. Teichman J., Evans Katherine C. Philosophy: A Beginner's Guide / Second Edition. Blackwell Oxford UK & Cambridge USA, 1995.
  126. Underkuffler L.S. The Idea of Property: Its Meaning and Power. USA: Oxford University Press, 2003. 208 p.
  127. Wright R.W. Causation in Tort Law // California Law Review. 1985. Vol. 73, № 6. P. 1735– 1828.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Офіційний сайт Верховної Ради України <https://portal.rada.gov.ua/>
2. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України <https://www.kmu.gov.ua/>
3. Офіційний сайт Судова влада України <https://court.gov.ua/>
4. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України

<https://www.gp.gov.ua/ua/index.html>

5. Офіційний сайт МВС України www.mvs.gov.ua.
6. Єдиний державний реєстр судових рішень <http://www.reyestr.court.gov.ua/>
7. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського <http://www.nbuv.gov.ua/>
8. Офіційний сайт Харківського національного університету внутрішніх справ <http://univd.edu.ua/>
9. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленко <http://korolenko.kharkov.com/>
10. Мультимедійний посібник «Філософія права» [ел. ресурс]. URL: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_fil_prava/Files/media.htm
11. Перелік основних довідників тематичних ресурсів з філософії у комп'ютерній мережі INTERNET [ел. ресурс]. URL: <http://www.philosophy.ru/linx/linx1.html>
12. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін. Х.: Право, 2014. 208 с. [Ел. ресурс]. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm
13. Матеріали з навчального предмету «Філософія права» [Ел. ресурс]. URL: <http://textbooks.net.ua/content/category/26/76/32/>
14. “The Perseus Project: An Evolving Digital Library on Ancient Greece” (<http://www.philosophy.ru/linx/linx1.html>).
15. “Exploring Plato’s Dialogues”, а також сервер “Philosophy in Cyberspace” (<http://www.philosophy.ru/linx/linx1.html>).
16. “David Chalmers’ Philosophy Resources” (<http://www.philosophy.ru/linx/linx1.html>).